

Джунушев К.В.

ЧЫНЫБАЙДЫН САЯСИЙ ИШМЕРДИГИ

Джунушев К.В.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЫНЫБАЯ

K.V. Dzhushev

POLITICAL ACTIVITY CHYNYBAU

УДК:808.44/375

Бул макалада автор Чыныбайдын саясий ишмердигин айкын көргөзүп баяндаган.

In this article the author examines the political labour Chynubay.

Чыныбай Каракол уездинин жардамчысы болгон кезде (1863-жылдары) жергиликтүү бийликтин түзүлүшү өзгөргөн. Мурда Көл өрөөнүндөгү бир уруу элди бир гана башкы бий башкарган. Мисалы, бугу уруусунун башкы бийи Боронбай Бекмурат (Меңмурат) уулу болгон. Ошол эле учурда ар бир уруу элдин ичиндеги уруктардын да бийлери болушкан. Алар башкы бийге баш ийишкен. Мезгилдин талабына, шартына жараша кийинчерээк көл өрөөнүндө башкы бийдин ордуна башкы манапты урук бийлеринин, карыяларынын, акылмандарынын кеңешме жыйынында макулдашуу жолу менен дайындалган. Ушул жол менен башкы манап болуп дагы эле Боронбай дайындалган. Ал эми бугу уруусунун башкы бийи ролун Бирназар уулу Мураталы кызмат өтөгөн. Бул кызматты ал өмүрүнүн акырына чейин аткарган.

Россия империясынын карамагына өткөндөн кийин башкаруу түзүлүшү төмөнкүдөй болгон: элүү башы жүз башы, болуш (волость - уезддин бир бөлүгү болуп эсептелген административдик-территориялык бөлүнүш), сот бийлиги (муну бий деп аташкан). Булар, негизинен, белгилүү мөөнөткө (үч жылга) шайлоо жолу менен дайындалган.¹ Аталган жергиликтүү бийлик түзүлүшүнүн бардыгы уезд жетекчилигине баш ийишкен.

Россия империясынын карамагына өтүү менен, көл өрөөнүндөгү кыргыз урууларында гана эмес, жалпы эле кыргыз жергесинде саясий, экономикалык жана маданий прогрессивдүү өзгөрүүлөр болгондугун академик В.М.Плоских кеңири талдаган: чыгыштагы коңшу өлкөлөрдүн жана Британ империясынын кулчулугунан сактап калган; кыргыздарды саясий бытырандылыкка, жакырчылыкка тушуктурган жана чарбалык, маданий өнүгүшүнө терс таасир берип турган феодалдык-уруулук ич ара бөлүнүүсүн токтоткон; кулчулук институтун жойгон; Россия империясынын закондорун орноткон; административдик-территориялык жаңы бөлүштүрүүлөр жүргүзүлгөн; патриархалдык-феодалдык мамиле үстөмдүк кылган өлкө капитализм өркүндөп бара жаткан мамлекеттин экономикалык процессине ка-

тышкан; көчмөн калк отурукташууга бет алган; чарбада капиталисттик жышаан, жоро-жосун (жалданма жумушчу, жерди маданияттуу өздөштүрүү ж.б.) калыптана баштаган; дыйканчылыктын ролу көтөрүлгөн; өндүргүч күч жандана баштаган; акча-товар мамилеси өскөн; өлкөнүн (крайдын) тарыхын, территориясын, жаратылышын, жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсүн орус жана чет элдик окумуштуулардын иликтөөсү күч алган; Европа үлгүсүндөгү алгачкы мектептер пайда болгон; маданий-агартуу мекемелери уюшула баштаган.

Орус бийлиги Кыргызстанда империянын административдик башкаруусунун жалпы системасын киргизди. 1867-жылдагы "Жети-Суу, Сыр-Дарыя областтарын башкаруу жөнүндөгү жобого" ылайык өлкөдөгү (крайдагы) жогорку бийлик толугу менен генерал-губернатордун колуна топтолгон. Ал уезддин начальниктерин да дайындаган.² Чыныбай административдик ушул түзүлүштүн карамагында иштеген. Жардамчы катары Жети-Суу губернаторунун, уезд жетекчисинин бардык көрсөтмөлөрүн, буйруктарын так жана ишенимдүү аткарган. Ошондуктан ал империянын губернаторуна, уезддеги жетекчилерине жаккан. Жетекчилер болсо Чыныбайдын өтүнүчтөрүн канагаттандырып турган.

Жергиликтүү калкты башкарган болуштар, бийлер жана элүү башылардын айрымдары Каракол уездиндеги башкаруунун баскычтарын, тартибин толук билбегендиктен, жасалып жаткан иштердин көпчүлүгүн Чыныбайга оодарып, Чыныбай аркылуу болуп жатат деп түшүнүшкөн. Мындай түшүнүк жергиликтүү элдин айрым уруктарынын, урук ичиндеги карым-катышына, алыш-беришине, өзгөчө жер үлүштөрүнө байланыштуу келип чыккан.

Чыныбайдын уезддеги орус бийлигинде алган ордун, анын калыптанып калган кадыр-баркын жактырбай, көрө албастык кылып ичи тарыгандар, негизинен, эзелтен бери эле бийликти мурас катары укумдан-тукумга, башкача айтканда, мурунку тукумдан кийинки тукумга өткөрүп алып келе жаткандар болушкан. Алар бийликти колунан чыгаргысы келбеген Бирназар бийдин Чыныбайдын тушундагы небере-чөбөрөлөрү, Боронбай манаптын жакын туугандары жана балдары болушкан. Убакыттын өтүшү менен бара-бара мындай көрө албастык бир мөөнөтү бүткөндөн кийинки жаңы шайлоолордо ачык эле байкалып турган. Ал турсун, Чыныбайды өлтүрүүгө, жаңы шайлоодо жеңишке жетүүгө болгон аракеттер күч ала баштаган. Мындай абалды башынан өткөрүп

жаткан Чыныбай да аларга каршы күчтүү аракеттерди жасаган.

Кыргыз арасында гана эмес, бүткүл жер жүздөгү пикир келишпестиктер, каршылыктар, алардан улам келип чыккан согуштардын дээрлик көпчүлүгү жер маселеси экендиги тарыхта белгилүү. Ушул сыяктуу жер талашы, же бир жагдайга байланыштуу жер которуу уруулар ичинде да болгон.

Чыныбайдын тушунда Ысык-Көлдөгү бугу уруусунун ичиндеги Кыдык-Торгой жана Тынымсейит уруктарынын жер которуусу буга мисал боло алат.

Кыдык-Торгой жана Тынымсейит уруктарынын жер которуусунун тарыхы Чыныбайдын атасы Тилекмат бийликке келген учурдан мурда эле башталган.

Тынымсейит, Кыдык уруктары жөнүндө кыскача маалымат бере кетели. Бул эки урук - бугу ичиндеги эле уруктар. Алардын түпкү теги - Тагайдан башталат. Тагайдын үч уулу - Богорстон, Койлон, Сарыбагыш болгон. Сарыбагыштын мойну кыйшык болгондуктан, аны Кылжыр деп атап кетишкен. Ошол Кылжырдын Дөөлөс жана Орозбак деген эки уулу болгон. Орозбактан төрт уул: Арык, Асан, Карамырза, Мырзакул. Мырзакулдан Алсейит, Тынымсейит. Тынымсейиттин тукумдары-Нарындын Он-Арчасындагы бир болуш эл. Буларга караганда кыдыктар кичүүлүк кылат.

Мырзакулдун Алсейит деген уулуна Жаманкул, Бапа. Жаманкулдан Бооке, Итбок, Кыдык, Белек. Кыдыктын тукуму азыркы Тоң районунун Туура-Там (азыркы Бөкөнбаев айылы) деген жеринен Тосорго чейинки аралыкта жашашат.¹

Сөз болуп жаткан эки уруктун азыркы жашап жаткан жерлери алардын эзелки жерлери эмес. Тынымсейит уругунун эзелки жери - Тоң районунун Кескен-Белинен азыркы Бөкөнбаев айылынын көлгө чейинки жерлери болсо, Кыдык уругунун эзелки жери Жуукунун тоо этегинен көлгө чейинки (азыркы Саруу айылы жайгашкан жер) аралык болгон.

Кыргыз санжырасында эки бир туугандын таарынычы жөнүндө көп айтылат. Ошонун бири - Тынымсейит уругунун таарынычы. Алардын таарынычы ат чабыштан башталган. Ошол таарынычтан соң Тынымсейит уругунун дээрлик көпчүлүгү Нарын тарапка оошуп кеткен. Алардын бир гана чакан айылы Тондун Туура-Тамында кала берген.

Кыдыктар бугу уруусу менен Сарбагыш уруусунун биринчи чабышында абдан катуу талкаланган. Кыдыктар Жуукунун түзөңдө жашап турганда, сарбагыштардын дүрбөлөңүн сезип, Жуукучак, Чоң-Жууку ашуулары аркылуу Сырт тарапка көчүп бара жатканда, Ормон хандын кол башчысы "Төрөгелди жана уулу Үмөталы атайы камынып келе жаткан колу менен кууп жетип, кыдыктарды аёсуз талкалаган. Алардын айрым бир булуң-бурчтарда калгандары куда-сөөктөрүнүн арасына сиңип, көлдүн күнгөй жана тескей тарабындагы айылдарга бытырап тарап кеткен. Ошолорду кайра бир жерге чогултуу демил-

гесин кыдыктын акылман мыктысы Атакан көтөргөн. Бул окуя Чыныбайдын тушунда болгон.

Атакан Чыныбайдан беш жаш чамасында кичүү экен. Ошондуктан ал Чыныбай менен кезиккен учурларында, аны (Чыныбайды) аба деп сыйлап, дайыма сылык мамиле жасап жүргөн.

Атакан колунда мал-мүлкү жетиштүү адам эле деп айтылат санжырада. Ал (Атакан) ылайык учурун таап, шарты менен Чыныбайга:

- Аба, сиздин келим-кетимиңиз көп жана да алыш-бериш жасаган кадырлуу адамдарыңыз көп, - деп айтып Чыныбайга соютуна мал берип турган. Атакандын мал берип турушунда бир сыр бар экендигин Чыныбай Атаканды чакыртып алып:

- Атакан иним, сенин мага болгон мамилеңде бир ой-максатың болуу керек. Ошону мага тартынбай эле айтчы, - деп сурап калат. Анда Атакан:

- Аба, кыдыктар көл айланасына бытырап тарап кетти. Минтип жашап жүрө беришсе, алар келечекте бири-бирин билбей калышы мүмкүн. Сиз макул болуп жер берсеңиз, мен аларды чогултайын, - дейт.

Кайсы жерге чогултсам дейсиң? - дегенде, Атакан тынымсейиттердин мурда жердеп жүргөн жерин, Тондун Кескен-Белинен азыркы Жети-Өгүз районунун Тосор деген айылына чейинки жерди, сураган.

Атакан сураган жерде ошол учурда деле тынымсейиттердин чакан айылдары калган. Атакан аларды сүйлөшүү жолу менен Нарын тараптагы тынымсейиттерге кошуп коюунун амал-айласын тапкан.² Ошентип, кыдыктар Тондон орун алышкан.

Чыныбайдын көл өрөөнүндөгү уезддин жардамчысы кызматына келишин адегенде Верныйдагы (Алматыдагы) жогорку бийликтин чечими боюнча ишке ашкан. Бул кызматты Чыныбай мыкты аткаргандыгы эске алынып, кийинчерээк ага Ивановдун, Каракол уездинин жетекчисинин, орун басарлыгына дайындалган. Убакыттын талабына жараша бара-бара бул орун басарлык кызмат да шайлоо жолу менен бериле турган болуп калган.

Чыныбайдын көптөн бери бийликте жүрүшү Боромбай манап менен Мураталы бийдин жакын туугандарына жана балдарына, тың чыкма неберелерине жакпай, көрүнөө да, көмүскө да каршылыктар күчөй баштаган. Алар кезектеги шайлоодо Чыныбайга ачык эле каршы чыгууга бел байлап калышкан. Бул кырдаалды Чыныбай даана байкап, шайлоодо жеңишке жетишүүнүн амал-айласын издей баштаган. Андай айланан эң оңтойлуусу Ысык-Көл өрөөнүнө кандайдыр бир себептерге, шарттарга байланыштуу кыргыздын айрым урууларынан ооп келгендерди өз боюна тартуу эле. Чындыгында, Чыныбай акылдуулук кылып, каршылаштарынан озунуп, көчүп келип көл жээгин байырлап жүргөн элди толугу менен өз колуна алган. Кандай жол менен алган? Аларга Чыныбай жашаган көлдүн тескей тарабындагы (азыркы Жети-Өгүз районунун территориясы) аймактан жакшы жерлерди - суусу мол өзөн жээктерин, дыйканчылыкка абдан ыңгайлуу түзөң жерлерин жана малга жайыт болуучу кенен жерлерин - берүү менен колго алып койгон.

Эскертүү. Көл өрөөнүндөгү кыргыздардын Россия империясынын карамагына өткөнгө чейин отурукташкан кыштактары болгон эмес. Алар толугу менен көчмөн эл болушкан. Көл өрөөнүндөгү жерлер уруу ичиндеги уруктарга, аталыктарга бөлүштүрүлүшү, ал бөлүнгөн жерлерге отурукташкан кыштактар салынышы Чыныбайдын тушунда болгон. Чыныбай жергиликтүү элге жер берүүнү өзү тейлеген.

Жети-Өгүз тарапка оошуп келген уруулардын калктары - дөөлөс, мундуз, кытай, черик, коңурат, саруу - Чыныбайдын заманынан мурда эле келишкен. Бирок алар көлдүн ар кайсы жерлеринде чачыранды болуп жашап турушкан.

Чыныбай бул калктарды толугу менен өз колдоочусу катары шайлоодо пайдалануу максатында ошол кездеги дөөлөстөрдүн билерманы Эшмамбет, мундуз уруусунун билерманы Жайылкан, саруу уруусунун билерманы Мамажан менен сүйлөшүп, алардын каалаган жерлерин берген: дөөлөстөргө Чоң-Кызыл-Суу, Кичи-Кызыл-Суу өзөндөрүн, көл жээгинен Боз-Бешик, Ак-Дөбө, Аң-Өстөн деген өтө кенен түзөң жерлерди, Чыныбай өзү жашаган Шалба менен дөөлөстөр ортосундагы түзөңдү мундузга, Жууку капчыгайынан көлгө чейинки кенен жерди сарууга, Жети-Өгүз өзөнүнөн, анын түзөң талааларынан коңуратка жана чериктерге мыкты жерлерди берген. Натыйжада ушул жол менен Чыныбай өз максатына жетип турган.

Сүйлөшүү жолу менен Чыныбайдан Жети-Өгүз аймагындагы жер сооруларын (мыкты жерлерди) алып, ал жерлерге өз урууларын орноштурган уруу билермандарынын көпчүлүгү (отурукташкандан кийин) болуш болуп шайланган.

Көл өрөөнүнө алгачкылардан болуп дөөлөс уруусунун чыгаан уулу Чулумкашка келген. Ушул адамдан тараган тукум, беш айыл эл, Жети-Өгүз районунда турушат.¹ Алар райондун жеринин үчтөн бирин ээлешет.

Чындыгында, Чыныбай өз мезгилинин мыктысы, акылдуусу жана мансаптуусу болгон. Ал өзүнө каршы чыккан урук башчыларын илгертен жашап турган жерлеринен ажыратып, башка жерлерге көчүргөн.

Бугу уруусун гана эмес, көл өрөөнүнө ооп келген элдерди да өмүр бою башкарып келген Боронбай өлгөндөн кийин, анын ордун аз убакыт болсо да, жакын тууганы Зарыпбек, андан соң Тилекмат башкарган. Алардан кийин бийлик Чыныбайга өткөн. Бийликтин Чыныбайга өтүшүн көрө албай, жалпы эле Меңмурат (Бронбайдын атасы) тукуму, айрыкча Боронбайдын уулу Өмүрзак:

- Сен чыгданга сатылып келген кулдун тукумусуң. Сага бизди башкарууга жол берилген эмес. Эл бийлөө атадан калган мурас катары мага тиешелүү, - деп дайыма кыр көрсөтүп жүргөн. Ушундай мамиледен улам Чыныбай Өмүрзакты баш кылып, деги эле Меңмурат тукумун башкаруу чөйрөсүнөн ажыратып кодулап жүргөн. Мындай басынтууга чыдабай, Өмүрзак бүтүндөй Меңмурат тукумун Ат-Башыга

көчүрүп кеткен. Ал жакта табият кырсыгынан малдары бүт кырылып, кайра далай кыйынчылык менен Ысык-Көлгө келишкен. Көлгө келгенден кийин да Чыныбай аларды жектегенин токтоптой, мурда жашаган жерин (алар мурда Жети-Өгүздөгү Чычкан деген жерде жашашкан) бербей койгон.²

Эскертүү. Чычкан деген жер көлдүн тескей тарабында. Ал жер тыйынчычкандын (суслик) мекени болгон. Бул жердин адырларында тыйынчычкан өтө эле көп жашаган. Ошондон улам бул жер эзелтен эле Чычкан деп аталып калган.

Өмүрзак баштаган Меңмурат тукумуна жер берилбей жатканда, алардын таанымал адамы катары эсептелип жүргөн Орунтай уулу Малай бийди Чыныбайдан жер суратып жиберсе, Чыныбай анын сөзүн капарына албай, шагын сындырып койгон дешет. Ошондо жаны кашайып, ачуусу келип, Шапак баатырдын небереси, Чүрүмдүн Карачы, кара кылды как жарган калыс, атактуу Карач аке өзү келип:

- Чыныбай, бул эмне кылганың, бул кандай жосунсуз жорук? - деп ачууланса, Чыныбай:

- Карач аке, Белек тукуму начар эл экен, - деп сөзүн баштаганда, Карач аке:

- Начар эл экендиги чын. Алардын начардыгынан улам капкайдан келип сен билсең, Кангайдан келип мен билсем, бул элде эмне ырыс! Ошондой болсо да, алар сен экөөбүзгө ишенип отурбайбы! Бер, жерин бер! - деп кекеткенде, Чыныбай:

- Карач аке, берейин, берейин, - деп ордунан тура калган экен.

Баары бир, Чыныбай аларга оюндагысындай чечилбей койгон соң, Меңмурат тукуму Текеске көчүп кеткен. Азыр Ысык-Көлдө Меңмурат тукумунун жери деген жер жок. Алардын тукумдары Кытай Эл Республикасындагы Кыргыз автономиялуу облусунда жашашат.

Өмүрзактан кийинки Чыныбайдан тизгин талашкан адамы Балтабай болгон. Балтабай - атактуу Бирназар бийдин чөбөрөсү. Бирназар - Жылкыайдарды асырап өстүргөн өгөй атасы. Жылкыайдардын уулу - Тилекмат, анын уулу - Чыныбай. Чыныбайдын чоң атасы да (Жылкыайдар), өз атасы да (Тилекмат) ушул Бирназар бийдин, кийинчерээк анын уулу Мураталы бийдин жылкычылары болушкан.

Балтабай тегине таянып, Чыныбайдан кызмат орун талашкан. Ал гана турсун, Чыныбайды өлтүрүп, көзүн тазалоого аракет жасаган. Ошондуктан Балтабайдын жүрөгүнүн сары суусун алып коюу (коркутуп коюу) максатында Жети-Өгүздүн өрдөшүндөгү Туз-Суу деген жерде чоң дарыяны (Жети-Өгүз дарыясын) жөө үч жолу ары-бери кечирип сабаган деп айтылат санжыраларда.

Чыныбайдын көзү өткөндөн кийин Белек уругун башкаруу Балтабайдын колуна тийген. Балтабай жаш кезинде Чыныбайдан көргөн кордугунун жазасын алуу үчүн Чыныбайдын ашын бердиртпей, узак убакытка создуктурганда, кадимки эле саяк Садыр аке, Арык тукуму Кыдыр акелер арага түшүп жатышып, Чыныбайдын ашын бердиришкен экен.

Жер чатагы бүтпөгөн түйүндүү маселе турбайбы. Чектеш жашаган элдер ортосунда гана эмес, кыргызда бир эле уруу ичиндеги уруктар ортосунда да, бир эле атанын эки баласынын ортосунда да жер талашуу болуп келген. Мисалы, Таластагы кушчу уруусунун ичиндеги чатак да жер талаштан келип чыккан. ¹ Кушчунун Жетиген (улуусу) жана Жоош (кичүүсү) деген эки уулу болгон. Алардан тарагандар Жетиген жана Жоош уругу деп аталып жүрөт. Мына ушул эки уул жер талашып салгылашканда, Жоош жеңет, ал эми Жетиген болсо жеңилип, солтого көчүп кеткен.

Садыр аке, Чыныбайдын тушунда Ысык-Көлдүн күнгөй тарабындагы (түндүгүндөгү) саяктардын ортосунда да Чоң-Ак-Сууну, Кичи-Ак-Сууну жана Кырчынды талашкан чыр чыккан. Ушул эле жерлерде жашаган саяк уруусунун беш ата кожоярлыктары (уругу) менен бакачы уругунун ортосунда жер талашы болгон. Ал талашка бийлик талашы жана аял талашы кошул-ташыл болуп, акыры чыр-чатактын аягы чоң жыйында атайы шайланган бийлердин чечими менен жыйынтыкталган.

Бийлик талашы деле уруу ичиндеги улуктардын (кожоярлар менен бакачылар) ичи тардыгына, тең аталыгына байланыштуу келип чыккан: Садыр аке болуш болуп турганда кытай жана кыргыз элинин чек арасындагы талаш жерлерди тактоо максатында аны Алматыга, Ташкенге узак мөөнөткө жиберилген. Ошондо Садыр аке болуштукту өзүнүн жакын тууганы (кожоярлык) Чормонго өткөрүп берген. Чормон бийликке деле жөндөмү жогураак адам экен. Аны бакачылыктар жактырбай, өздөрүнүн тың чыкмасы Койгелдини болуштукка көтөрүүгө ниеттенишкен. Бул ортодо тутанып келе жаткан чырдын бир бутагы. Экинчи бутагы - аял талаш. Чормон болуш болгондон кийин, кедей адам Маргынбайдын кызы Мистекан деген чыйрак, сулуу кызын токолдукка алган. Бул кызга мурда эле бакачылык бай, тың чыкма Койгелди кол сунуп барып-келип жүргөн. Мына ушундан дагы бир ич ара келишпестик пайда болгон.

Мистеканды токолдукка алган соң аны Чормондун улуу байбичеси, кедейдин кызы деп, теңсинбей басынткан, абдан эле кордогон. Ошол басынтууга чыдабай, Мистекан Койгелди менен жашагысы келип, ага кабар берген. Койгелди Мистеканды качырып алып кеткен... Ошентип, чатак кыйла эле тутанып кеткен.

Саяктын эки уругунун чатагын чечүү максатында эки Ак-Суунун чатындагы Кара-Жалга эл чогулду. Бул жыйынга көлдүн тескейиндеги саяктардын Токбай, Момо ажы, Нурмолдо баштаган билермандары, бугунун белек уругунан Балтабай, Камчыбектердин тобу келишти. Караколдон он чакты орус солдаттарынын коштоосунда жеңил араба менен Чыныбай да келди.

Жыйын башталды. Аны алып баруу үчүн бий отурушу шайланды. Башкы бий Кыдыр аке, белектен Балтабай, тескейдеги саяктан Байбек, кожоярдык саяктан Бокос, кудаярдык саяктан Багышбек шайланды.

Каралуучу маселелер, негизинен, үчөө:

- а) Чормондун болуштук бийлиги жөнүндө;
- б) Жер жөнүндөгү талаш;
- в) Мистекандын башын ачуу.

Биринчи маселе боюнча Чормонду болуштуктан түшүрүштү. Абдан орчундуу болгон экинчи маселе - жер маселеси. Эгер күнгөй саягынын бир эле урук ичиндеги эки аталыгы жер маселеси боюнча ынтымакка келишпесе, жерди Чыныбай ээлеп коюшу мүмкүн экендигин Садыр аке сезип:

- Эки уруктун пикир келишпестигинин анабашы - Чормон менен Койгелди. Бул экөө баш болуп, аларга үчтөн алты киши кошулсун. Алар мелдеш иретинде камчылашсын. Кимиси жеңсе, жер ошонуку болсун деген сунушун Чыныбайга жана бийлерге айтканда, алар да сунушту колдошкон. Натыйжада төрттөн эки топ камчылашып, беш ата кожоярлыктар (Чормон тарап) женишке жетишип, жер ошолордун энчиси болуп калган. Үчүнчү маселе - Мистекандын башын ачуу. Бул маселе боюнча Койгелдиге (бул адам Чыныбайдын кайнагасы болгон) 100 жылкы, 1000 кой, бир кыз берүү айыбы салынып, айып ошол эле жерде төлөнүп, төмөнкүдөй бөлүштүрүлгөн: 30 жылкы, 100 кой конокторду бөлүштүрүп алгандарга; 30 жылкы, 100 кой калыс болуп бергендерге; 10 жылкы, 100 кой Чыныбай менен Кыдыр акеге быйгарылды; 30 жылкы, 700 кой Мистеканды тарттырып жиберген күйөөсү катары Чормонго берилди. Айып үчүн боздотуп алып келген 9 жашар Бурулкан деген байкуш кызды Садыр аке өз тууганы, Чормондун иниси Эгембердиге балдарына кошуп бала кылып ал деп берди. ²

Жер бөлүштүрүү саясаты коңшу жашаган башка элдер менен жүргүзүлсө, аны чек араны тактоо, же чек араны бөлүштүрүү деп коет эмеспи. Чек араны ошондой тактоолордо Чыныбайдын түздөн түз катышкан учурлары, же мындай маселелерди чечүү үчүн атайы түзүлгөн комиссия мүчөлөрүн (Ысык-Көл тараптык мүчөлөрүн) дайындоодо өз сунуштарын айткан учурлары болгондугу тарыхта белгилүү. Мисалы, 1870-жылдары казак менен кыргыз чек арасына байланыштуу Жети-Суу обласынын борбору Верныйга Жантайдын Шабданы менен барып, Ысык-Көлдүн чыгыш тарабындагы Каркыра жайлоосундагы жана Кичи-Кеминдеги чек ара жерлерди такташкан. Ушул эле жылдары Кытай бийлиги тарабынан Россия падышалыгына чек ара маселеси боюнча шарт-талап коюлуп, Букардын Көк-Ташынан берки жер уйгур менен калмактыкы. Ал эми уйгур менен калмак эли Кытайдын карамагында. Ошондуктан аларга тиешелүү жер Кытайга берилүүгө тийиш деген доомат коюлган. Бул учурда кыргыздар Россия империясынын карамагына өтүшкөн. Демек, эми кытай эли менен кыргыз элинин ортосундагы жер маселесин чечүүдө Россия катышууга тийиш болуп калган. Мындай шартта чек ара маселесин чечүү үчүн мамлекеттик атайы комиссия түзүлүп, ишти териштирүү керек эле. Россия тарабынан түзүлгөн комиссияга жетекчи полковник Колпаковский, мүчөлөрү кытай менен кыргыз жерлеринин чектешкен аймактарын жакшы билген жана чеберчилик

менен кылдат сөз таба билген адамдар болууга тийиш эле. Андай адамдар чүйлүк Байтик жана Чолпонкул болсо, алардын катарына Ысык-Көлдөн Садыр акени, Кыдыр акени Чыныбай сунуш кылган. Ошентип, комиссия курамы толукталган.¹

Каракол - Нарын жана Кемин - Токмок уезддериндеги башкаруучу чөйрөдө Россиянын аскердик чинин алган Шабдан (аскердик старшина, экинчи сөз менен айтканда, майор) жана Чыныбай (бир вариантта капитан, дагы бир вариантта подполковник) иштеп, империянын аскердик түзүлүштөгү бийлигине ак кызмат кылышкан.

Бул эки адамдын уезддеги иштеринде окшоштуктар болгону менен, облус губернаторунун алдында Чыныбайдын кадыр-баркы боюнча бир аз өзгөчөлүгү, артыкчылыгы бар эле деп айтылат санжыра маалыматтарында.

Илимде тил, аны билүү адамдарды жакындаштыруунун башкы фактору деп айтылат эмеспи. Чыныбайдын орус тилин жакшы билиши Россия империясынын губернаторуна, уезд жетекчисине абдан жаккан. Ошондон улам алар Чыныбайды жакшы көрүшүп, анын айткандарын канагаттандырып, ага тескери жооп беришкен эмес.

Россиянын кыргыз жергесиндеги жетекчилеринин Чыныбайга болгон жакшы мамилесин билгендиктен, жана өздөрүнүн адамгерчиликтери да бири-бирине жакын болгондуктан, бара-бара экөө ынак

мамиледе болушкандыгы, ал гана эмес Чыныбайдын аскер формасында түшкөн сүрөтү Шабдандын үйүндө илинип тургандыгы даңазаланып айтылып жүрөт.

Санжыра маалыматтарында Тилекмат аке менен анын уулу Чыныбайдын табыят тартуулаган тубаса мүнөздөрүндө да, эл башкаруу ыкмаларында да айырмачылыктар бар: Тилекмат тубаса чечен, тубаса акылман, тубаса элчи болсо, анын уулу Чыныбай мындай жогорку касиетке толук даражада жетише алган эмес. Чындыгында, Чыныбай деле көл өрөөнүндө өз заманынын мыкты билерманы, кадырманы, акылдуусу болгон. Ошондой болсо да, эл арасында бүгүнкү күнгө чейин Тилекматтын атак-даңкы алда канча жогору.

Тилекмат аке окуп билим албаса да, анын турмуштук билими, туюп-билүү сезими өзгөчө жогору болгон. Ал адамды баалап билүү жагынан да өтө кылдат, сыпайы экен. Бардык адамга байлыгына, жашына, мансабына карабастан, абдан жумшак мамиле жасап, өз боюна тартып турган. Атасына салыштырмалуу Чыныбай окуп билим алгандыгына карабастан, тондоосун, карамүртөсүрөөк болгон деп айтылып жүрөт.

Чыныбай, Тилекмат акеден айырмаланып, өз мүдөөсүн эл мүдөөсүнөн жогору коюп, байлыкка, толуп турган дүнүйөгө кызыктар болгон дешет. Бул - эл оозунда айтылып жүргөн мүнөздөмө - баа.

Рецензент: к.филос.н. Шакиров Ш.